

**SHAXS RIVOJLANISHIDA YOSH DAVRLARI
PSIXOLOGIYASIDAGI O'ZGARISHLAR**

Sultanova Qundiz Berikbaevna

Taxtak'o'pir tumani 15 - sonli maktab psixologi

ANNOTATSIYA: *Evolutsion o'zgarishlarni miqdoriy va sifatiy qayta qurishlarda nisbatan sekinlik-astalik bilan amalga oshadi. Nisbatan qisqa vaqt oralig'ida muhim yuz berib turadigan chuqur o'zgarishlarni revolyutsion o'zgarishlar deb atash mumkin bo'ladi. Revolyutsion o'zgarishlarni odatda bir yosh davrining tugallanishida, ikkinchi yosh davrining boshlanishi arafasida ro'y beradi va yosh taraqqiyotining inqirozlari bilan bog'liq hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *yetuklik, jins, psixologiya, shaxs, yolg'izlik, men, psixik jarayonlar ruhiyat*

KIRISH

Mamlakatimizda ham yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim muammolaridan bir qator ilmiy-amaliy tadqiqotlarni pedagog va psixolog olimlar tomonidan olib borilishi kuzatilmoqda. Mazkur muammolarni hozirgi zamon fanining metodologik tamoyillari asosida, yaqin va uzoq xorijiy mamlakatlarida olib borilayotganini ilmiy tadqiqotlarning yutuqlarini va g'oyalari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan holda o'zining munosib o'rnini egallab kelmoqda. Bu borada T.QoriNiyoziy, S.Rajabov, P.I.Ivanov, M.Vohidov, M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.Gaynutdinov, B.Qodirov, R.Sunnatova, A.Jabborov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarini aytib o'tish mumkin. Shuningdek, o'quvchilarning texnik qobiliyatlari, o'quv motivlarini, zamonaviy maktab o'quvchisi va uning psixologik qiyofasi M.G.Davletshin va uning izdoshlari R.Gaynutdinov, A.Jabborov, F.Haydarovlar tomonidan, tafakkur va ta'limni boshqarish muammosi E.G'ozievning tashabbusida, iste'dodli o'quvchilar va kasb tanlash muammosi B.R.Qodirov rahbarligida, bolalarning aqliy faoliyat muammosi bo'yicha tadqiqotlarni amalga oshirishgan.

Hozirgi kunda Respublikamizda yetakchi oliygohlar ularning kafedra va laboratoriyalarida o'quvchilarning psixologik-fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq jarayonlarning tadqiq etilishi yuqori malakali mutaxassislar tomonidan maxsus texnikalar bilan jihozlangan sharoitlarda ilmiy-tadqiqot ishlari samarali yo'lga qo'yilgan. Yosh psixologiyasini ontogenezdagi turli yosh davrlarining psixik taraqqiyotini umumiy qonuniyatlarini, psixik rivojlanishning o'sishini, shuningdek turli yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini o'rganadi va tadqiq etadi.

Ontogenez-(yunoncha,ontos-mavjud, jon, zot; genesis-kelib chiqish, paydo bo'lish)-individdning paydo bo'lishidan to umrining oxirigacha psixik rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Yoshning ulg'ayib borgan sari, psixik jarayonlarining rivojlanishidagi qonuniyatlarni, undagi etakchi omillarni hamda inson hayot yo'lining turli bosqichlarida uning shaxsiga xos xususiyatlar-yosh psixologiya fanining tadqiqot predmeti deb hisoblash mumkin. Ma'lumki shaxs tarkib topish jarayonining psixologik qonuniyatlarining ilmiy asoslarini mukammal bilmay turib, ta'lim va tarbiyaning nazariy hamda amaliy masalalarini ijobiy hal qilib bo'lmaydi. Yosh psixologiya fani ham o'z navbatida o'ziga tegishli masalalarni tor eksperimental ravishda o'rganish bilangina cheklanib qolmay, balki o'z muammolarini inson hayoti va faoliyatining tabiiy sharoitlarini, bolaga beriladigan ta'lim va tarbiya hamda uning mazmun va mohiyatidan kelib chiqqan holda o'rganilsa yanada muvaffaqiyatli natija bo'lishini guvohi bo'lamiz.

Tabiat va jamiyatning qonunlari bilan kamol topayotgan inson shaxsi rivojlanishining ham o'z qonunlari bor. Bu qonunlar yosh psixologiyasi fanining turli tarmoqlarida o'rganiladiki, bular: bolalar psixologiyasini, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixologiyasini, o'smirlar psixologiyasini, o'spirinlar psixologiyasini, katta yoshdagi kishilar psixologiyasini va qariyalar (yoki gerontopsixologiya) psixologiyasini o'rganishi bilan ajralib turadi. Yosh psixologiyasi fanining nazariy vazifalarini g'oyat muhim va murakkabligi bo'lib, u shaxsning kamol topishi qonuniyatlarini va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyatni, holat va shart-sharoitlarining o'zaro ta'sirini xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir.

Yosh psixologiyasi xar bir yosh davridagi qaytarilmas xususiyatlari va yillar o'tgan sari, asta – sekin bola qanday qilib inson bo'lib shakllanishini, shaxs sifatida o'z- o'zini ijtimoiy sohalarda namoyon qilishi, kasb tanlashi va muloqot jarayonlarida o'zining erk, huquq va majburiyatlarini anglab etishi unga intilishi, qanday qilib sevishi, ishonchli do'st sifatida kamol topishi , o'zi va atrofdagilar uchun ma'suliyatni xis qilishi kabi jihatlarni tadqiq etadi

Yosh psixologiyasini o'rganishda psixika va xulq - atvorda bir yosh davridan ikkinchisiga o'tishda yuzaga keladigan turli xil o'zgarishlarni o'rganadi. Odatda bu o'zgarishlar hayotning muayyan bosqichlarida, 1 necha oydan (go'daklik davri) to bir necha yillarni (katta yosh davrida) o'z ichiga oladi. Ushbu o'zgarishlarni “doimiy ta'sir etib turuvchi” omillar – biologik etilishda hamda inson organizmidagi psixofiziologik holatini; uning insonga xos bo'lgan ijtimoiy munosabatlar tizimidagi tutgan o'rni; intellektual va shaxs rivojlanishi jarayonida erishgan darajasiga bog'liq hisoblanadi. Psixika va xulq – atvorda yuzaga keladigan bu turdagi yoshga xos o'zgarishlarni evolyutsion o'zgarishlar deb atash mumkin.

Yosh taraqqiyotida inqirozlar hamda ular bilan bog'liq bo'lgan psixikani va xulq atvorda ro'y beradigan revolyutsion qayta (qurishlar) tuzilishlarga yoshni davrlarga ajratishning asoslari va ulardan biri sifatida qaralishi mumkin. Rivojlanish belgilarini biri bo'lgan yana bir turdagi o'zgarishlar aniq bir ijtimoiy vaziyatnin ta'siri bilan bog'liq va ularni situatsion (ya'ni vaziyat bilan bog'liq bo'lgan) o'zgarishlar ham deyish mumkin. Bunday o'zgarishlarni inson xulq – atvori va psixikasida tashkil etilgan yoki maxsus tashkil etilmagan ta'lim va tarbiya ta'sirida paydo bo'ladi. Evolyutsion va revolyutsion o'zgarishlarni barqaror hamda qaytarilmas bo'lib, sistematik mustaqamlash talab qilinmaydi. Situatsion o'zgarishlarni biz beqaror va o'zgaruvchanligini anglagan holda, ularga mashqlar orqali mustaqamlash talabi qo'yiladi. Evolyutsion va revolyutsion o'zgarishlar inson psixologiyasini shaxs sifatida qayta o'zgartirsa, situatsion o'zgarishlarni xulq – atvorning ba'zi ko'rinishlari, bilim, malaka va ko'nikmalar orqali hosil qiladi.

Shveytsariyalik psixolog E.Klaparez “Bola psixologiyasi va eksperimental pedagogika” asarida qiziqish, motiv, eqtiyojlarning metodologik asoslari, bolalar

tafakkurining xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlari, o'xshashlik va tafovutning bola ongida sodir etilishi to'g'risida mulohaza yuritadi. Fransuz psixologi

E.Dyurkgeym-ulg'ayish-kishilarning his-tuyg'ularni o'zlashtirishi ekanligini, shu bois, idrok qilingan tasavvurlar bolaning, ruhiy faoliyatini ifodalashini, bolaning tajriba, an'ana, urf-odatlarini taqlid orqali egallashini, biologiyada irsiyat qanchalik ahamiyatli bo'lsa, taqlid ham jamiyatda shunday o'rin tutishini uqtiradi.

Yana bir fransuz psixologi P.Janenning fikriga ko'ra, inson psixikasini ijtimoiy munosabatlarga bog'lab, zotan jamiyat va tabiat o'rtasida turli aloqalar tizimining shakllanishi insonlarni ulg'ayishini belgilaydi. U aloqa sifatida hatti-harakatlarni tushunadi, bu esa kishining atrof-muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Janenning ta'kidlashicha, eng qimmatli, ahamiyatli, ijtimoiy harakat hamkorligidagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishning muhim tamoyilini hisoblanadi. Amerikalik Dj.Bruner shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida o'zaro aloqa mavjudligini ta'kidlab, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi, deb uqtiradi. Shuningdek, J.Piaje, E.Torndayn, Dj.Uotson, F.Galton, A.Anastazi, A.Bike, T.Simonlar ham bola psixik taraqqiyotida ta'limning mavqeini, ularning aqliy xususiyatlarining, dasturli ta'lim, ko'nikma va malakalarning ahamiyatini, mashqlarning o'ri va ilmiy-amaliy asoslab berishda muhim o'rin egallashlari mumkin. Bu ta'limotlar hozirgi kunda ham o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda.

XULOSA

Yosh psixologiyasining va fanining amaliy vazifalarini esa psixik jarayonlarda namoyon bo'lishi va taraqqiy etishini hamda inson shaxsi psixologik xususiyatlarining tarkib topishi qonuniyatlarini o'rganishda qo'lga kiritilgan ilmiy dalillarni ta'limtarbiya sohalariga tadbiq qilishni tashkil etadi. Bu borada ayniqsa pedagogik psixologiyani birmuncha ulkan yutuqlarga erishganini bilamiz. Pedagogik psixologiyaning ta'limni yangi mazmunda joriy qilishi yuzasidan so'nggi yillarda qo'lga kiritgan yutuqlari buning yaqqol isboti bo'la oladi. Ma'lumki keyingi

o'n yil mobaynida mamlakatimizning barcha ta'lim tizimlarida ta'lim ishlarining mazmuni tubdan o'zgarib bordi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.A.Dustmuxamedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, Sh.T.Karimova, Sh.T.Alimbaeva Yosh davrlari pa pedagogik psixologiya. Toshkent, TDPU
2. Ананьев Б.Г. Структура развития психофизиологических функций взрослого человека. // Хрестоматия по возрастной психологии. М.: ИПП, 1996. С. 275—283.
3. Бодалёв А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М.: Флинта: Наука, 1998.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под ред. Д. И. Фельдштейна. М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. 352 с.
5. Большунова Н. Субъектность как социокультурное явление / Н. Большунова. Новосибирск, 2005.
6. Ziyo.net materiallari